

Г. Л. Демочко

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ХАРКОВІ ПЕРІОДУ 1920 – 30-х рр.

У статті охарактеризовані фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Харківської області, які дозволяють вивчити історію охорони здоров'я у Харкові 1920–30-х рр.

Ключові слова: Державний архів Харківської області, фонди, охорона здоров'я, Харків.

Вивчення історії охорони здоров'я у Харкові, коли місто мало статус столиці УСРР, базується в першу чергу на історичних джерелах, які мають свою специфіку. Раніше дослідження цього питання проводилося переважно медиками, які використовували безперечно цінний статистичний матеріал, але не переймалися історичною складовою. Тепер для того, щоб якомога краще розкрити становлення системи охорони здоров'я у Харкові впродовж 1920–30-х рр., саме історикам потрібно підняти й опрацювати великий шар історичних джерел, без яких подібні дослідження не будуть ґрунтовними.

Мета цієї розвідки – проаналізувати архівну базу з історії становлення системи охорони здоров'я у Харкові. Актуальність теми не викликає сумнівів, адже ще В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, М. Слабченко та інші представники «земельного» («обласного») напрямку наголошували на необхідності синтетичного вивчення історичного та іншого вимірів (географічного, статистико-економічного тощо) в регіоні [1, 14]. А охорона здоров'я – це невід'ємна складова у житті пересічного містянина, яка повинна вивчатися комплексно, в поєднанні історичного та медичного компонентів, що дає змогу отримати якісні результати дослідження. Вивчення ж архівних джерел наблизить дослідників до розуміння соціальних чинників, суспільних рухів процесу становлення та розвитку охороноздоровчої сфери у 1920–30-ті рр.

Для дослідження обраної теми найбільш інформативними є документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ) та Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО). Вони з великим рівнем достовірності ілюструють поступ охорони здоров'я у місті за часів більшовицького керівництва.

Політика радянської влади щодо охорони здоров'я представлена в матеріалах фонду 342, описи 1, 2 та 3 ЦДАВОУ [2]. Фонд містить циркуляри, положення, постанови і накази Народного Комісаріату Охорони Здоров'я та його відділів. Справи зазначених описів дають змогу висвітлити питання організації охорони здоров'я як на республіканському, так і на місцевому рівнях. Окремо варто згадати про фонд 4928 ЦДАВОУ, присвячений діяльності Олександра Микитовича Марзеєва [3]. Справа 99 (опис 1) є машинописним текстом з авторськими правками «Спогадів санітарного лікаря». Ця справа дає дослідникам неоціненний матеріал, який ілюструє перші кроки становлення в Харкові санітарної організації на нових, радянських засадах, засоби подолання тогочасних епідемій, самовіддану роботу лікарів на протиепідемічному фронті.

У Центральному державному архіві громадських організацій України містяться відомості про боротьбу з проституцією, що можна знайти у відповідних протоколах ЦК Компартії України [4]. Перелічені документи подають цінну інформацію, хоча найбільше джерел з означеної проблематики міститься у ДАХО. Історія

становлення та розвитку української радянської охорони здоров'я у Харкові може бути вивчена завдяки документам фондів П-1, П-2, Р-190, Р-202, Р-203, Р-820, Р-821, Р-855, Р-1001, Р-1959 та Р-1962. На жаль, до фонду міського здоров'я ДАХО немає повного доступу, але інформація цілком компенсується іншими фондами обласного архіву, адже до 1926 р. справою охорони здоров'я в місті займалося губернське управління, потім – секція охорони здоров'я міськради. Документи цих органів в достатньому обсязі знаходяться у ДАХО.

Фонди П-1 та П-2 увібрали у себе документи партійних організацій різних рівнів [5; 6]. За діловодною документацією, яка зберігається у фонді, можна стверджувати, що партія не стояла осторонь наболілих проблем міста, а всіляко намагалася допомогти у їх розв'язанні. Для цього через відповідні структури активувалася свідомо молодь, надавалася грошова допомога на благодійні та просвітницькі акції. Ці фонди цінні й тим, що показують дослідникам, наскільки глибоко цікавилися партійні органи проблемами охорони здоров'я у місті.

Фонд Р-190 (хронологічні рамки – 1920–1923 рр.) містить дані про діяльність Харківського губернського управління місцями позбавлення волі [7]. Заслужують на увагу справи, які містять відомості про рівень захворюваності ув'язнених, про медичне обслуговування бупривців (в'язнів, що перебували у будинках примусових робіт), про направлення лікарів на роботу до в'язниць тощо. Завдяки документам цього фонду можна встановити, що бупри були «квітником» соціальних хвороб у Харкові, тому лікування ув'язнених перебувало під особливо пильним наглядом з боку місцевих керманців сфери охорони здоров'я.

Фонд Р-202 (хронологічні рамки – 1919–1920 рр.) містить документи Харківського губернського військово-революційного комітету, утвореного 14 січня 1919 р., з метою встановлення революційного порядку та боротьби з інтервентами та білогвардійцями [8]. Зокрема розпорядження відділу охорони здоров'я стосовно епідемій, доповіді з різноманітних питань тощо.

Фонд Р-203 (хронологічні рамки – 1919–1925 рр.) акумулював документи з діяльності Харківського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів [9]. У ньому містяться матеріали переписки губвиконкому з Народним Комісаріатом Охорони Здоров'я, РНК УСРР, документи губернського відділу охорони здоров'я, губернського санітарно-епідемічного відділу, губернського відділу комунального господарства, протоколи засідань та з'їзді, звіти про діяльність губздороввідділу та багато інших документів. Цей фонд дозволяє прослідкувати перші кроки Рад щодо поліпшення медичної допомоги харків'янам у місті.

Фонд Р-820 (хронологічні рамки – 1920–1925 рр.) містить важливі відомості про стан дитячих установ та акти їх обстеження [10].

Доволі цінними є й матеріали фонду Р-821 – фонду відділу охорони здоров'я Харківського губернського виконавчого комітету рад [11]. Фонд містить документи Губернського виконавчого комітету від його створення у січні 1919 р. – до ліквідації 1 серпня 1925 р., на підставі постанови ВУЦВКу від 3 червня 1925 р. про ліквідацію губерній. Матеріали фонду включають в себе постанови Харківського губернського комітету КП(б)У та Харківського губернського виконавчого комітету про організацію та проведення місячника чистоти, про діяльність підвідділу робітничої медицини. В цьому ж фонді знаходяться положення про відділи та підвідділи Наркомату охорони здоров'я УСРР, губернські та окружні інспектури, про Харківську міську раду санітарних лікарів при

губернському відділі охорони здоров'я, про націоналізацію приватних медичних установ, аптек та складів, про перехід лікувальної частини медико-санітарних установ на господарський розрахунок та здачу їх в оренду приватним особам та товариствам, про санітарні комісії.

Фонд Р-855 (хронологічні рамки – 1923 – 1930 рр.) містить документи інспектури охорони здоров'я Харківського окружного виконавчого комітету рад [12]. Хронологія фонду обумовлена створенням інспектури, на підставі циркуляра НКОЗ УСРР від 6 березня 1923 р. та її ліквідацією постановою Центрального Виконавчого Комітету УСРР від 2 вересня 1930 р. про ліквідацію округів. Цей фонд вміщує протоколи засідань лікарів-спеціалістів, Харківського окрвиконкому та міськради, колегії і пленуму наукової ради Харківської окружної інспектури охорони здоров'я. Фонд вміщує документи щодо роботи в Харкові Надзвичайної комісії боротьби з епідеміями, агітаційно-пропагандистської комісії, робочої комісії з будівництва у місті дезінфекційної станції в 1929 р.і. Тут зберігаються також матеріали щодо проведення туберкульозного триденника і про проведення заходів із оздоровлення хворих на туберкульоз. У протоколах та доповідних записках висвітлена робота інспекторів з охорони материнства і дитинства, а також діяльність з розгортання лікувальної мережі дитячих лікарень, дитячих ясел та ін. Зазначимо, що Охматдит був новим явищем у радянському суспільстві, тому документи, які показують перші кроки запровадження ідей по охороні здоров'я матері та дитини, є надзвичайно важливими. Цей фонд також містить протоколи засідань та відомості про роботу Харківського товариства боротьби з алкоголізмом. Окремий інтерес становлять документи про діяльність курорту Березівські мінеральні води, сільськогосподарської колонії Здравниця, лікарсько-контрольної комісії з курортно-санаторного відбору робітників та службовців. Такі документи представлені у вигляді звітів, протоколів, листування, доповідних записок, циркулярів, планів та доповідей. Окрім вищезгаданих документів, фонд містить доповіді, річні та місячні звіти Харківської окружної інспектури охорони здоров'я, її окремих інспектур з усіх галузей медико-санітарної роботи, звіти про діяльність лікарень, поліклінік, медичних дільниць, пунктів та санаторіїв, акти обстежування лікарень та інших медико-санітарних установ.

При дослідженні становлення та розвитку радянської сфери охорони здоров'я неодмінно треба приділити увагу становищу медичних працівників. Документи щодо висвітлення цього соціального питання містяться у фонді Р-1001 – Харківський губернський відділ профспілки працівників медико-санітарної праці (хронологічні рамки – 1919 – 1925) [13]. Протоколи з'їздів, пленумів та конференцій, губернських секцій та комісій становлять інтерес при вивченні питань соціального страхування медичних працівників, нормування та охорони праці лікарів тощо.

Фонд Р-1959 (хронологічні рамки – 1923 – 1932 рр.) вміщує матеріали щодо діяльності управління платними лікувальними установами Харківського окружного відділу охорони здоров'я [14]. Тут містяться постанови та протоколи президії Харківського окрвиконкому, протоколи засідань колегії Харківського окружного відділу охорони здоров'я, протоколи засідань управління платними лікувальними установами, доповідні записки про медичне обслуговування хворих та про стан господарства і фінансування курортів. Окрім цих документів, маємо справи про передачу лікарень у відання Наркомату охорони здоров'я, про встановлення єдиної такси в платних лікувальних установах тощо.

Фонд Р-1962 відділу охорони здоров'я виконавчого комітету Харківської міської ради містить документи,

зібрані з 1925 до 1944 рр. [15]. Тут зберігаються постанови Харківського облвиконкому, Харківського міськвиконкому, матеріали щодо епідемій, санітарних умов міста, організації відпочинку та оздоровлення робітників і дітей, поширення ясельної мережі. Фонд зберігає річні та періодичні плани, контрольні цифри, звіти, доповіді та доповідні записки про роботу Харківського міського відділу охорони здоров'я, медико-санітарних установ та організацій Харкова.

Виявлені в цих фондах документи дають нам змогу встановити головні закономірності та тенденції поступу охорони здоров'я в Харкові за «столітніх» часів. Водночас використання архівних джерел виключає упередженість та однобічність у вивченні процесу. Достатність та інформативність архівних джерел значним чином знімає «медичність» у розвідках цієї теми, наближуючи широкі кола громадськості до осягнення суспільної складової в історії розвитку харківської охорони здоров'я впродовж 1920 – 30-х рр. У перспективі подальших розвідок треба залучити новий масив архівних джерел довоєнного періоду, які дозволять продовжити хронологію вивчення питання аж до сьогодення.

1. Верменич Я.В. *Історична регіоналістика в Україні: теоретико-методологічні проблеми: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук.* – К., 2005.
2. ЦДАВОУ. – Ф. 342: *Народний Комісаріат охорони здоров'я УСРР. 1919 – 1933 рр.*
3. ЦДАВОУ. – Ф. 4928: *Марзєєв Олександр Микитович – український радянський лікар, гігієніст, академік, дійсний член АМН. 1932–1966 рр.*
4. ЦДАГОУ. – Ф. 1: *Центральний комітет Компартії України.*
5. ДАХО. – Ф. П-1: *Харьковский губком КП(б)У.*
6. ДАХО. – Ф. П-2: *Харьковский обком КП(б)У.*
7. ДАХО. – Ф. Р-190: *Карательный подотдел Харьковского губернского юридического отдела.*
8. ДАХО. – Ф. Р-202: *Харківський губернський військово-революційний комітет і відділ управління Харківського губернского військово-революційного комітету.*
9. ДАХО. – Ф. Р-203: *Харьковский губернский исполнительный комитет советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.*
10. ДАХО. – Ф. Р-820: *Отдел народного образования Харьковского губернского исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.*
11. ДАХО. – Ф. Р-821: *Отдел здравоохранения Харьковского губернского исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.*
12. ДАХО. – Ф. Р-855: *Инспектура охраны здоровья Харьковского окружного исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.*
13. ДАХО. – Ф. Р-1001: *Харьковский губернский отдел профессионального союза «Медсантруд», гор. Харьков.*
14. ДАХО. – Ф. Р-1959: *Харківське окружне управління платними лікувальними закладами.*
15. ДАХО. – Ф. Р-1962: *Отдел здравоохранения Исполнительного комитета Харьковского городского совета депутатов трудящихся*

Demochko G.L. The Archived Documents as the Main Historical Source of the Research of the Health Protection Organization in Kharkiv (the 1920th – 1930th years). In the article are described the funds of the Central State Archive of the Ukrainian higher authorities organs and government and the State Archive of the Kharkiv region, which allow to study the history of the healthcare in Kharkiv in the 1920th – 30th years.

Key words: State Archives of the Kharkiv region, funds, healthcare, Kharkiv.